

Journal of Greater Khorasan

Vol. 16, No. 59, 2025

Received 06 Aug 2023 | Revised 03 JUN 2025 | Accepted 12 Aug 2025 | Published 16 Sep 2025

ISSN (Online): 2717-1671

ISSN (Print): 2251-6131

Research article

The role of the Ilkhans of Khorasan in the insecurity of the northeastern borders of Iran during the Qajar period

Abdollah Rahmat^(a), Abbas Sarafrazi^(b) *

a) PhD Student, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran (abdollah.rahmat.44@gmail.com)

b) Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Keywords

local governors,
Turkmen, North
Khorasan, northeastern
borders

Citation

Rahmat, A., & Sarafrazi, A. (2025). The role of the Ilkhans of Khorasan in the insecurity of the northeastern borders of Iran during the Qajar period. *Journal of Greater Khorasan*, 16(59), 19-42.

Use your device to scan
and read articles online

Abstract

Examining the function of border administration and the role of local rulers in northern Khorasan concerning the insecurity of the northeastern borders is of great importance. This research seeks to answer, using a descriptive-analytical method and based on historical sources, the following question: Why was security not established in these regions despite the existence of border administrations in northern Khorasan? The research hypothesis is that the policies of local rulers were effective in creating insecurity. The findings indicate that entrusting border administration to independent rulers created difficulties in the conventional functioning of the border and generated insecurity. This was because putting a stop to raids meant, for the local rulers, cutting off the related income and the privileges that the government had granted them in return for border guarding. The local rulers were one of the instigators of raids and an obstacle to the submission of the Turkmen. The existence of three parallel and rival powers, who tried to weaken each other by inciting the Turkmen, gave more leeway to the raids. The counter-raids by local rulers and their mistreatment of the Turkmen also played an intensifying role in the spread of plundering. The results show that the obstacles and problems on the path to security stemmed from the Qajar government's method of border administration. The feudal structure of the frontier and the independent power of the local rulers prevented the center from exerting power and oversight over their activities. The weakness of the state and the lack of supervision provided the grounds for border violations, disregard for government decisions, abuse of position, collusion, and interaction. Overall, the performance of the border guards had a decisive impact on the permeability of the Turkmen border, and the government's attempts at reform were unsuccessful. It was only with the involvement of Russia that Iran was finally able, after many years, to bring the local rulers under control.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2025.410408.1143>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_232124.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

* Corresponding Authors: Ab.sarafrazi@um.ac.ir

Introduction

During a period of Iranian history spanning from the interregnum of Nader Shah's successors to the end of Naseri rule, Iran's northeastern borders were almost continuously exposed to upheavals and attacks by tribes. The presence of nomadic tribes in these regions, the weakness of the central government, and the unreliable, dualistic functioning of local border administrations consistently kept the northeastern borders in a state of instability. The aim of the present research is to examine the role of local rulers in the perpetuation of insecurity along the northeastern borders, from the rise of the Qajar dynasty up to the conclusion of the Akhal Treaty, and to consider the effects of this insecurity on border developments.

Materials and Methods

The method and approach of this research is descriptive-analytical and based on archival and published documents, as well as library resources. The research hypothesis is that entrusting border administration to largely independent and self-interested rulers, coupled with the lack of effective government oversight, deterred border guards from their inherent duty of providing security.

Discussion and Findings

Following the fall of the Safavids, insecurity engulfed eastern Iran. This situation intensified during the period after Nader Shah. Although the rise of the Qajars reduced the intensity of the insecurities, the outbreak of the Iran-Russia wars and Iran's entanglements in other border regions led to a decrease in the military power and political authority of the central government, resulting in reduced central control over the northeastern provinces. Since the border regions had a feudalistic structure, central control over the entire frontier was not always possible. The presence of the Khans of the Kurds in northern Khorasan and their acquisition of political and military authority in these areas gradually weakened the government's control over the northeastern

borders. By the Naseri era, the real power in the border regions was in the hands of these Khans, who administered the border provinces according to their own will and did not feel obliged to accept the views of the center. Consequently, two viewpoints existed within the governance structure. One viewpoint did not look favorably upon the local Khans and sought to secure the border areas by dispatching forces from the center. This viewpoint was based on the perception that accused the Khans of covert coordination with the Turkmens. In contrast, another viewpoint emphasized using local forces to confront the Turkmens, considering this strategy to be less costly. It appears that for a large part of the Naseri period, due to the emptiness of the state treasury, the second viewpoint prevailed in decision-making. The findings indicate that the strategy of relying solely on local forces had unintended consequences. The exemption of local forces from paying taxes in return for border guarding allowed them, backed by their riflemen and financial power, to consolidate the foundations of their financial autonomy. In addition to strengthening their own military fortifications by justifying their necessity, they instigated and strengthened factors of insecurity along the frontier in order to perpetuate their tax exemptions and state privileges.

Conclusion

The investigation revealed that the government's inability to exert power over tribal environments, the authoritarian nature of local powers, and their self-interested attitude made achieving lasting security in these regions difficult. The interests of the local powers were dependent on the insecurity of the border. If the northern borders had become tranquil and secure from tribal attacks, the border governors would have been deprived of the privileges and benefits derived from the raids. Consequently, they were one of the main obstacles to the submission of the Turkmens and a significant instigator of raids. The border guarding method of retaliation and counter-raids by border cavalry kept the tribes in a state of enmity and continuously exposed the

borders to plunder. Military confrontation and suppression distanced the tribes from Iranian sovereignty. Ultimately, this research revealed that besides financial income, what was very important for the local rulers was the consolidation of their own rule. To achieve this goal, they sometimes, contrary to the duty of border protection, compromised with the Turkmens or turned a blind eye to the influence of the raiders. Cooperation had benefits for them. By receiving transit tolls, they diverted the pressure of attacks to other parts of the border provinces and protected the area under their control from plunder. They also benefited from other advantages created by the insecurity caused by the Turkmens. Under the pretext of establishing security, they found opportunities to manipulate the state budget; the existence of insecurity in the region also provided the opportunity to raid and plunder the tribes. They could not only seize the property of the Turkmens but also take a number of them captive and receive heavy ransoms for their release. In short, this combination of factors caused local rulers to increase the scope of insecurity, preventing stability from being established in these regions until the conclusion of the Akhal Treaty.

پژوهشنامه خراسان بزرگ

دوره ۱۶، شماره ۵۹، تابستان ۱۴۰۴

ISC | MSRT | ICI

شاپا الکترونیکی: ۲۷۱۷-۱۶۷۱

شاپا چاپی: ۶۱۳۱-۲۲۵۱

مقاله پژوهشی

بررسی نقش ایلخانان شمال خراسان در ناامنی مرزهای شمال شرق در دوره قاجار

عبدالله رحمت (الف)، عباس سرافرازی (ب)*

الف دانشجوی دکتری، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

(abdollah.rahmat.44@gmail.com)

ب) دانشیار، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

چکیده

بررسی کارکرد مرزرداری و نقش حکام محلی شمال خراسان در ناامنی مرزهای شمال شرق از اهمیت زیادی برخوردار است. این پژوهش می‌کوشد با روش توصیفی-تحلیلی و بر مبنای منابع تاریخی، به این پرسش پاسخ دهد که چرا با وجود حکومت‌های مرزرداری شمال خراسان، امنیت در این حدود برقرار نبود؟ فرضیه پژوهش آن است که سیاست‌های حکام محلی در ایجاد ناامنی اثرگذار بود. یافته‌ها نشان می‌دهد اداره سرحد با حکام مستقل در کارکرد متعارف مرز دشواری‌هایی پدید می‌آورد و موجد ناامنی می‌شد، زیرا قطع حملات برای حکام محلی به مفهوم قطع درآمد مربوط به آن و امتیازاتی بود که دولت در قبال مرزرداری به آنان اعطا کرده بود. حکام محلی، یکی از محرک‌های تاخت‌وتازها و از موانع تابعیت ترکمن‌ها بودند. وجود سه قدرت موازی و رقیب که با تحریک ترکمن سعی در تضعیف یکدیگر داشتند، به ترک‌تازی‌ها بیشتر میدان می‌داد. تاخت‌وتاز متقابل حکام محلی و سوءرفتار با ترکمن‌ها نیز در روند گسترش غارتگری نقش تشدیدکننده داشت. نتایج نشان می‌دهد موانع و معضلات در راه امنیت، ناشی از شیوه مرزرداری دولت قاجار بوده است. ساختار ملوک طوایفی سرحد و قدرت استقلال حکام محلی، مانع از اعمال قدرت و نظارت مرکز بر فعالیت آنان می‌شد. ضعف دولت و فقدان نظارت، زمینه تخطی از مرز، نادیده گرفتن تصمیمات دولتی، سوءاستفاده از موقعیت، تبانی و تعامل را فراهم می‌کرد. در مجموع، عملکرد مرزبانان تأثیر قاطعی در نفوذپذیری مرز ترکمن داشت و سعی دولت برای اصلاح نیز قرین توفیق نبود و ایران، تنها با ورود روسیه توانست پس از سال‌ها حکام محلی را تحت نظارت درآورد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۱۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵

شماره صفحات: ۴۲-۱۹

واژگان کلیدی:

حکام محلی، ترکمن، شمال خراسان، مرزهای شمال شرق.

استناد به مقاله:

رحمت، عبدالله و سرافرازی، عباس. (۱۴۰۴). نقش ایلخانان شمال خراسان در ناامنی مرزهای شمال شرق در دوره قاجار. پژوهشنامه خراسان بزرگ. ۱۶ (۵۹)، ۴۲-۱۹.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2025.410408.1143>URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_232124.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

*نویسنده مسئول: (Ab.sarafrazi@um.ac.ir)

مقدمه

مرزهای شمال شرق ایران در طول تاریخ همواره در معرض تهدید از سوی اقوام بیابانگردی بوده است که با غارت و چپاول زندگی می‌کردند. صفویان در اوج اقتدار، با اسکان اکراد در خط آخال و دیگر ایلات سلحشور در بخش کوهستانی شمال خراسان، سپر دفاعی و سد استواری به وجود آوردند. در فترت اواخر صفوی، با افزایش حملات ازبک و ترکمن، اکراد آخال‌نشین، به درون خراسان بازگشتند و شمال خراسان را میان خود تقسیم کردند که چندین ولایت کردندشین در امتداد سرحد شکل گرفت. نادر با پیگیری برنامه اسکان و با جلب وفاداری حکام محلی، سرزمین‌های ترکمن تا حدود جیحون را در خط انقیاد درآورد. با مرگ نادر، شمال شرق دستخوش آشفته‌گی شد. خلأ قدرت، در عین آنکه به تاخت‌وتاز ازبکان و ترکمن‌ها میدان داد، عرصه را برای خوانین محلی نیز باز کرد و هر یک در گوشه‌ای بساط خودمختاری گسترده و نوعی ملوک طوایفی رواج یافت. مسلماً وحدت و تمرکز امکان تهاجمات را محدود می‌ساخت که آن نیز تعدیل قدرت حکام محلی را الزام می‌کرد. با این حال، شاهان قاجار نتوانستند قدرت‌های محلی را تحت سلطه مرکزی درآورند. اکثر نواحی خراسان، حاکمان خودمختار داشت. در قسمت شمالی آن، ایلخانان که رکن اصلی سرحدات را تشکیل می‌دادند در حوزه قدرت خویش با استقلال تمام حکومت می‌کردند. کاستن از دامنه خودمختاری و اعمال نظارت دولتی بجای آن و سوءرفتار شاهزادگان قاجاری، موجبات بروز اختلافاتی را فراهم کرد، تا جایی که بعضی امرای ناراضی، ناامن ساختن خراسان را بدان سبب که موجب تخفیف قدرت و کاهش فشار حاکمیت به قلمروشان می‌شد، با نظر موافق تلقی می‌کردند. قدرت‌های محلی به‌منظور تضعیف حکومت خراسان، غالباً ترکمن‌ها و خانات خیوه را به حمله ترغیب می‌کردند. خوانین خیوه نیز که این جریان را فرصتی مناسب

برای توسعه‌طلبی در شمال خراسان تلقی می‌کردند، بارها از خراسان تا استرآباد را مورد تاخت قرار دادند. درعین حال، ترکمانان را نیز مرتب به غارت خراسان تحریک می‌کردند. خودسری و عدم همراهی قدرت‌های محلی با حکومت که ناشی از ضعف حکمرانی قاجار بود، مانع از شکل‌گیری یک مقاومت جدی در برابر تهاجمات می‌شد (Hedayat, 1380, p. 577; Sepeher, 1377, p. 296/1). به‌استثنای دوره حاکمیت عباس‌میرزا بر خراسان که با تعدیل قدرت خوانین و ایجاد تمرکز، برای مدتی امنیت برقرار شد، ناامنی معضل همیشگی و حملات تا شکل‌گیری مرزهای جدید شمال شرق، متناسب با میزان ضعف و قدرت مرکزی در نوسان بود.

در نظام مرزداري دوره قاجار، با وجود مقابله حکام محلی با دسته‌های غارتگر، میزان نفوذپذیری مرزها بالا بود. این امر دلایل فراوانی داشت و گویا بیشتر از شیوه مرزداري ناصحیح قاجارها ناشی می‌شد. در حکومت قاجاریه و در تداوم سنت مرزداري محلی، استقلال حکومت‌های مرزی به وجود آمده در شمال خراسان، محفوظ ماند و شاه از آنها به اظهار اطاعتی مختصر اکتفا می‌کرد. با این حال، اعطای استقلال عمل به حکام محلی باعث ناتوانی از نظارت بر آنان و بروز مشکلاتی شد که این مسائل بر فقدان امنیت تأثیر زیادی نهاد. حکام محلی به‌واسطه اخذ امتیازات دولتی در مقابل مرزداري، مانند معافیت مالیاتی و نگهداری سواره‌نظام که بنیان مالی و خودمختاری آنان را تقویت می‌کرد، نه فقط رغبتی به انقیاد و آرامش ترکمن‌ها نشان نمی‌دادند، بلکه دوام و بقای امتیازات مرزداري چون به تداوم ترکمن‌تازی وابسته بود، حاکمان را به سمت همکاری و تحریک عوامل ناامنی سوق می‌داد. آنچه رویکرد حکام محلی را در قبال امنیت شکل می‌داد، اصل منفعت‌گرایی بود. آنان با اتخاذ تاکتیکی دوگانه، از یکسو با مطاوعت از دولت، سعی بر حفظ امتیازات موروث و معافیت مالیاتی

داشتند و به‌عنوان نماینده حکومت برای حفظ موقع برتر و جایگاه حکمرانی مرزی تلاش می‌کردند و از سوی دیگر با قبایل ترکمن نیز ارتباطشان را حفظ می‌کردند و برای کسب منافع که تبانی اقتضای آن بود، هماهنگی نشان می‌دادند. ایفای نقش نماینده حاکمیت، برای آنان ابزاری بود تا هرگونه بخواهند با ایلات رفتار نمایند و هر ستمی را اعمال کنند. بخشی از یاغیگری ترکمن‌ها نیز واکنشی در مقابل این شیوه رفتار بود. همچنین، مماشات مرزداران و همکاری که بیشتر برخاسته از منفعت‌طلبی بود، فشارهای زیادی را متوجه سرحدات می‌نمود. سیاست‌های حکومت ناصری نیز عملاً نتوانست به این معضلات پایان دهد. ناامنی در حقیقت ناشی از عوارض بحران عمیق در ساختار حکومت مرزداري بود و تنها با کاهش قدرت استقلال متنفذین محلی، اعمال نظارت و تبدیل آنان به مرزدارانی مسئول، قابل‌حل بود که شکست جنگ مرو و توسعه‌طلبی روسیه، فرصت‌ها را زایل ساخت. ناامنی تا معاهده آخال با فرازوفرودهایی ادامه داشت. دولت این قدرت را نداشت که همزمان به انقیاد ایلات پرداخته و متنفذین محلی را در همه امور به اطاعت وادارد. از این‌رو مجبور شد برای رهایی از تهاجمات، با روسیه مصالحه نماید. موضوع موردتوجه، بررسی کارکرد مرزداري حکام محلی است که نحوه تأثیرگذاری در حملات و نقش آنان در ناامنی‌های فزاینده عصر ناصری، محور اصلی آن را تشکیل می‌دهد. پرسش اصلی پژوهش این است که چرا در دوره موردبحث، با وجود حکومت‌های مرزداري، امنیت در شمال شرق استوار نشد؟ از آنجایی که با قطع ترکمن‌تازی، درآمدهای مربوط به آن و امتیازات دولتی قطع می‌شد، حکام محلی با شیوه‌های مختلف از ترک‌تازی حمایت می‌کردند.

پیشینه پژوهش

تأثیر حکام محلی در ناامنی و حملات ترکمانان در تحقیقات دهه‌های اخیر مورد اشاره قرار گرفته است که با زاویه

موردبررسی پژوهش حاضر متفاوت هستند. در نزدیک‌ترین مقاله به پژوهش حاضر از ملایی (۱۳۹۷) با عنوان «بررسی اوضاع سیاسی مرو»، نویسنده تنها در بخشی از مقاله بر تأثیرگذاری ایلخانان اکراد بر حملات ترکمانان اشاره دارد (Mollaei, 2018, p. 31). مناف (۱۳۹۸) در «برگ‌هایی از مناسبات روسیه و ایران»، به بررسی عوامل مؤثر بر حملات ترکمانان پرداخته که از آن عوامل، نقش حاکمان شمال شرق، دارای وجوه اشتراک با تحقیق حاضر است. با آنکه تحلیل‌ها و داده‌ها ناظر به تأثیرگذاری عوامل سرحدی در فرایند ترک‌تازی است، اما بررسی کارکرد عناصر مرزداري، مسئله نویسندگان نیست. اهمیت پژوهش حاضر در آن است که در بررسی شالوده‌های ناامنی، نقش حکام محلی را نیز به‌مثابه عامل مهمی که تاکنون در این نوع بررسی‌ها به‌اندازه کافی بدان توجه نشده، مورد تأکید قرار می‌دهد.

روش پژوهش

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بر مبنای مطالعه کتابخانه‌ای، اسناد و مدارک موجود است. در این پژوهش با پرهیز از هرگونه پیش‌داوری در گردآوری اطلاعات و بدون اینکه حملات ترکمن نادیده گرفته شود، تجزیه و تحلیل داده‌ها بی‌طرفانه انجام‌شده تا عملکرد حکومت‌های مرزداري به‌صورت صحیح تحلیل و تبیین گردد.

دوره‌بندی روابط حاکمان محلی خراسان با حکومت مرکزی

پس از استیلای قاجاریه بر خراسان، میان حاکمیت و حکام محلی تضاد به وجود آمد (Kinneir, 1973, p. 170). این کشاکش تقریباً در سراسر دوره قاجار ادامه یافت. حکام محلی به حفظ استقلال متمایل بودند، درحالی که سیاست مرکز بر تمرکزگرایی استوار بود. حکومت با سرسختی تمام با خودمختاری مقابله می‌کرد و هرگاه می‌توانست بی‌محابا سرکوب می‌کرد (Etimad aL-Saltaneh, 1988, p. 1530).

درعین‌حال، از آنجایی که در سرحد شمالی نفوذی نداشت، مجبور بود با حاکمان محلی مدارا نماید و در امور

مرزی نوعی خودگردانی برای آنان قائل شود. از این رو، مناسبات حکام محلی با دولت همواره یکسان نبود و تحت تأثیر علل متعدد نوسان می‌یافت. تطور این مناسبات، چند بازه زمانی متمایز را نشان می‌دهد: ۱. از آغاز تا شروع عصر-ناصری. ۲. نیمه اول عصر ناصری ۳. نیمه دوم عصر ناصری. **مرحله اول (از آغاز تا شروع عصر-ناصری):** مبنی بر روابط حاکمیت و حکام محلی (۱۲۱۲-۱۲۶۵ق) در سه دهه نخست، در مناسبات این دو، نوعی عدم تقارن مشاهده می‌شود که به تشدید دامنه مناقشات و درگیری‌ها منجر گردید، اما در دو دهه بعدی، در نتیجه اقتدار فزاینده حکومت مرکزی، بعد از لشکرکشی عباس میرزا به خراسان، نوعی تقارن و همگرایی به وجود آمد. بنابراین، بر مرحله نخست روابط آنان، از روی کار آمدن قاجاریه تا حمله عباس میرزا، ستیز حکم فرماست، زیرا خوانین خراسان که از زمان جانشینان نادر، داعیه استقلال داشتند، در دوره قاجار نیز «حاضر نبودند قدرت حقیقی خود را از دست بدهند» (Malcolm, 1948, p. 26). درحالی که سیاست دولت مبتنی بر تمرکز و اقتدار بود که ستیز بین دو گرایش فوق کشمکش‌هایی پدید آورد. خوانین مستقل‌گونه کوشیدند با تحریک ازبکان و ترکمانان به حمله، زمینه تضعیف حاکمیت و ناامنی را در خراسان توسعه دهند تا از تحکیم سلطه مرکزی رهایی یابند (Hedayat, 2001, pp. 7799, 7800, 7948; Etimad al-Saltaneh, 1988, p. 1517).

بعد از صلح ترکمنچای، حکومت فرصت یافت و در ۱۲۴۷ق ولیعهد را مأمور خراسان کرد تا به این وضعیت خاتمه دهد. ولیعهد، خوانین محلی را به اطاعت درآورد و از حاکمان بجنورد، درگز و قوچان «التزام‌نامه گرفت که بلاد را از تاخت‌وتاز محفوظ بدارند» (Hedayat, 2001, p. 77). با تعدیل قدرت خوانین محلی، سلطه مرکزی بر گستره شمال شرق تحکیم یافت و دو دهه نسبتاً آرامش برقرار شد تا آنکه عصیان حسن خان سالار در خراسان (۱۲۶۰-

۱۲۶۶ق)، با پشتیبانی حکام محلی، اوضاع این نواحی را مجدداً متشنج کرد. به جز زعفرانلوها که در کنار دولت بودند، حاکم کلات و ایلخانی شادلو جعفر قلی‌خان، متحد سالار و بجنورد کانون مهم شورش بود (Ostadukh, Carton 99, Serial 48, File 19).

مرحله دوم (نیمه اول عصر-ناصری): با مهار شورش سالار، قدرت و محدوده تحت سلطه حکومت خراسان وسعت یافت (Conoly, 1834, Vol. 1, p. 287). (Conoly, 1834, Vol. 1, p. 287C). با این وجود، همه حکام خراسان، توسط والی انتخاب نمی‌شدند. ایلخانان به علت جایگاه مهم در مرزرداری، توانستند حکمرانی مستقل‌گونه خود را حفظ کنند. از لحاظ اقتصادی، گردآوری مالیات را در اختیار داشتند. از نظر اداری نیز اگرچه خوانین، قدرتشان را تلویحاً به تأیید دربار می‌دانستند (Lambton, 1996, pp. 74, 104, 138)، اما در ولایات خود از نفوذ زیادی برخوردار بودند که همچون قدرت یک حاکم مستقل بود. با این حال، قدرت استقلال، مانع از اعمال نظارت بر سرحدات می‌شد. در این مقطع، غیر از دوره اقتدار امیرکبیر که حکام محلی همدلی لازم را با حاکمیت نشان دادند، اغلب به ارتباط با ترکمن‌ها و نفاق متهم بودند (Safaei, 1976, p. 149). به ویژه پس از جدایی هرات و شکست در جنگ مرو (۱۲۷۷ق) که ضعف دولت آشکار شد، دولتمردانی سپردن گردنه‌های استراتژیک به سربازان دولتی (Ferrier, 1976, p. 92) و ایجاد شرایطی به سبک روسیه را پیشنهاد می‌دادند (Majdal-ul-molk, 1870, CE, p. 25). در مقابل این دیدگاه که به حکام محلی نظر مثبتی نداشت و از اعزام قوا حمایت می‌کرد (Saqma, Document ID 295/3707, p. 217)، دیدگاهی دیگر، اتکاء به قوای محلی را کم‌هزینه‌تر می‌دانست و خواستار اصلاح معایب و مفاسد آن بود (Abbasi, 1372, p. 248).

مرحله سوم (نیمه دوم عصر ناصری): این مرحله با پیشروی روسیه آغاز شد و تا انعقاد قرارداد آخال ادامه یافت. در این مقطع، سیاست‌های توسعه‌طلبانه روسیه و حمایت از ترکمن‌ها، باعث افزایش تاخت‌وتازها در خراسان شد (Kazembeyki, 2003, p. 45). با تسخیر آسیای میانه، روسیه، حمایت از غارتگری را به‌منظور توجیه توسعه‌طلبی ادامه داد (Ostadukh, Supplementary, Carton 126, Serial 528). تحریک ایلات به آشوب، با این هدف که «به ایرانیان نشان دهند از عهده ترکمنان بر نمی‌آیند» (Kazemzadeh, 1992, p. 75)، زمینه ناامنی‌های جدیدی را به وجود آورد که در روابط حکام محلی با ترکمن‌ها نیز تأثیر بسزایی نهاد. حکام برای حفظ قلمروشان در برابر تهاجمات، ناگزیر به تعامل و جلب رضایت تراکمه بودند (Abbott, Bta, p. 74)، چنانکه در کلات، ترکمن‌ها در برابر کشت اراضی، الامان را خبر می‌دادند (Kardkaf, 1976, p. 692). مطابق ارزیابی تاریخ کمبریج، بر پایه شاخص جمعیت و کشت، تنها نواحی امن که اراضی کشت می‌شد، قلمرو خانات بجنورد، قوچان و درگز بوده که به نحوی ترکمن‌ها را راضی نگه می‌داشتند (Peter Avari & Colleagues, 2018, p. 600). حکام محلی که حفظ امتیازات دولتی نیز برایشان اهمیت داشت، در روابط بین دولت و ترکمن‌ها، رفتاری دوگانه در پیش گرفته بودند تا هر دو طرف را راضی نگه‌دارند (Majd Tabtabaei, 1994, p. 462).

سرحدات ناایمن با حکام مرزی

در دوره قاجار، ترکمنان از اترک تا ماوراءالنهر پراکنده بودند و غارت و الامان‌های آنان از سرخس تا استرآباد را در شمول می‌شد. حکومت‌های محلی مرزداري به وجود آمده در شمال خراسان، دلاورانه از سرحدات دفاع می‌کردند. به همین سبب، قاجاریه نیز نگهداری مرزها با ایلات را، بنیان قابل‌اعتمادی برای تمامیت یافت. منتهی در این عهد،

کارکرد مانعی مرز کمزنگ شد، زیرا افزون بر تهدیدات سنتی ازبکان و ترکمنان، توسعه‌طلبی روسیه، فشارهای مضاعفی را متوجه شمال شرق می‌کرد. در دوره صفوی که ایلات در خط آخال مستقر شدند و حملات فروکش کرد، یک نیروی منسجم بودند و تحت نظارت و پشتیبانی دولت مرکزی، وظیفه محافظت از مرزها را بر عهده داشتند، اما در دوره قاجار، سرحد، ساختاری ملوک طوایفی داشت و امکان سلطه مرکز بر تمامی سرحدات همواره ممکن نبود. حضور ایلخانان و به دست آوردن اقتدار سیاسی و نظامی، تسلط حاکمیت بر سرحدات را ضعیف کرد و متنفذین، چندان اعتنایی به سیاست قاجاری نمی‌گذاشتند (Mananov, 1398, pp. 65, 99) و بیشتر به قدرت و تدبیر خود عمل می‌کردند (Moser, 1957, p. 194).

حکومت‌های مرزداري معافیت مالیاتی و تسهیلاتی برای تأمین امنیت دریافت می‌کردند. علاوه بر تسهیلات مرکز، خزانه مشهد نیز مبالغی برای دفاع سرحدات برقرار نمود (Lambton, 1998, p. 105). با احتساب عواید جانبی مرزداري، مسئله ترکمن به‌عنوان یک منبع درآمد تلقی می‌شد و چون قطع حملات منجر به قطع درآمد مربوط به آن و امتیازاتی می‌گردید که دولت به آنان برای تأمین امنیت اعطا کرده بود، حکام محلی ترجیح می‌دادند سرکشی ترکمن به‌صورت یک عصیان مستمر ضد امنیت درآید تا به‌واسطه آن، به منافعی دست یابند (Mananov, 2019, p. 48). به همین دلیل در گزارش‌ها چنان جلوه می‌دادند که ترکمن‌ها بیشترین درآمد را از راهزنی به دست می‌آورند تا با تأکید بر لزوم سرکوبی آنان، هم مشمول مراجع اعطایی دربار شوند و هم تصیف در مالیات محلی را توجیه کنند (Majdal-ul-CE, 1870, p. 23, 472, molk). از این‌رو، مطابق گفته رابینو از قول ترکمن‌ها، حکام محلی برای ازدیاد شهرت و افزایش اعتبارات مرکز، چنان وانمود می‌کردند که ترکمن‌ها رویه سرکشی دارند (Rabino, 1986, p. 152)، چنانکه

ایلخانی بجنورد بر اساس همین تصویرسازی، سالی پنجاه هزار تومان برای دفع ترکمن‌ها دریافت می‌کرد ([Ain al-Saltaneh, 1995, vol. 3, p. 2419](#)). قدرت‌های محلی به واسطه ناامنی، از منافع دیگری نیز برخوردار می‌شدند. تاخت‌وتازها به حکام محلی امکان می‌داد تا استقلالشان را حفظ کنند. سهام الدوله صراحتاً می‌گفت با امنیت سرحدات، دیگر بجنورد «سد ایران» نخواهد بود و شاه نیز به او احترام پیشین را نخواهد گذاشت ([Kordkaf, 2009, pp. 52-53](#)). حکام محلی در طول مرزها، فعالیت دفاعی و تعرضی داشتند و علاوه بر کسب شهرت، از پاداش دولتی نیز بهره‌مند می‌شدند ([Majdal-ul-molk, 1870, p. 22](#)). به تصریح بازرگان بخارایی: «اغلب خود حکام محلی محرک می‌شوند که ترکمانان یاغیگری نمایند تا آن‌ها از اردوکشی نفعی برده و شجاعت به قلم بدهند» ([Mirza Sirsjuddin, 1990, p. 269](#)). وجود ناامنی در منطقه، فرصت تاخت‌وتاز را فراهم می‌کرد. در ترک‌تازی‌ها، غیر از تأمین مرزها، اندیشه غارت تأثیر بسیار داشت ([Rabino, 1986, pp. 152, 156](#)). حکومت برای اینکه امکان کنترل مرز پدید آید، در ۱۲۹۲ ق، خطاب به حکام محلی فرمانی صادر کرد و در آن، ضمن اینکه خواستار رعایت اموال و نفوس ترکمن‌ها به عنوان رعایای ایران شد به حکام محلی، هشدار داد که اگر احدی به «عادت سابق، مساکن ترکمان بتازد و از آن‌ها سر و اسیر بگیرد، به شدت و حتی با مجازات مرگ کیفر خواهد شد» ([Amin al-Dawlah, 1991, p. 64](#)). این خط امان، نمودار این است که خوانین به نحوی به غارت ترکمن‌ها مشغول بودند و به‌غیر از مصادره اموال ترکمن‌ها، تعدادی از آنان را نیز به اسارت می‌گرفتند، چنانکه «فتح قلعه آناتو عشق‌آباد و چاپیدن و اسارت ساکنانش» توسط سه ایلخانی و انعکاس آن در روزنامه رسمی، اسیرگیری را محقق می‌دارد ([Government Newspaper, Issue 499, 10](#))

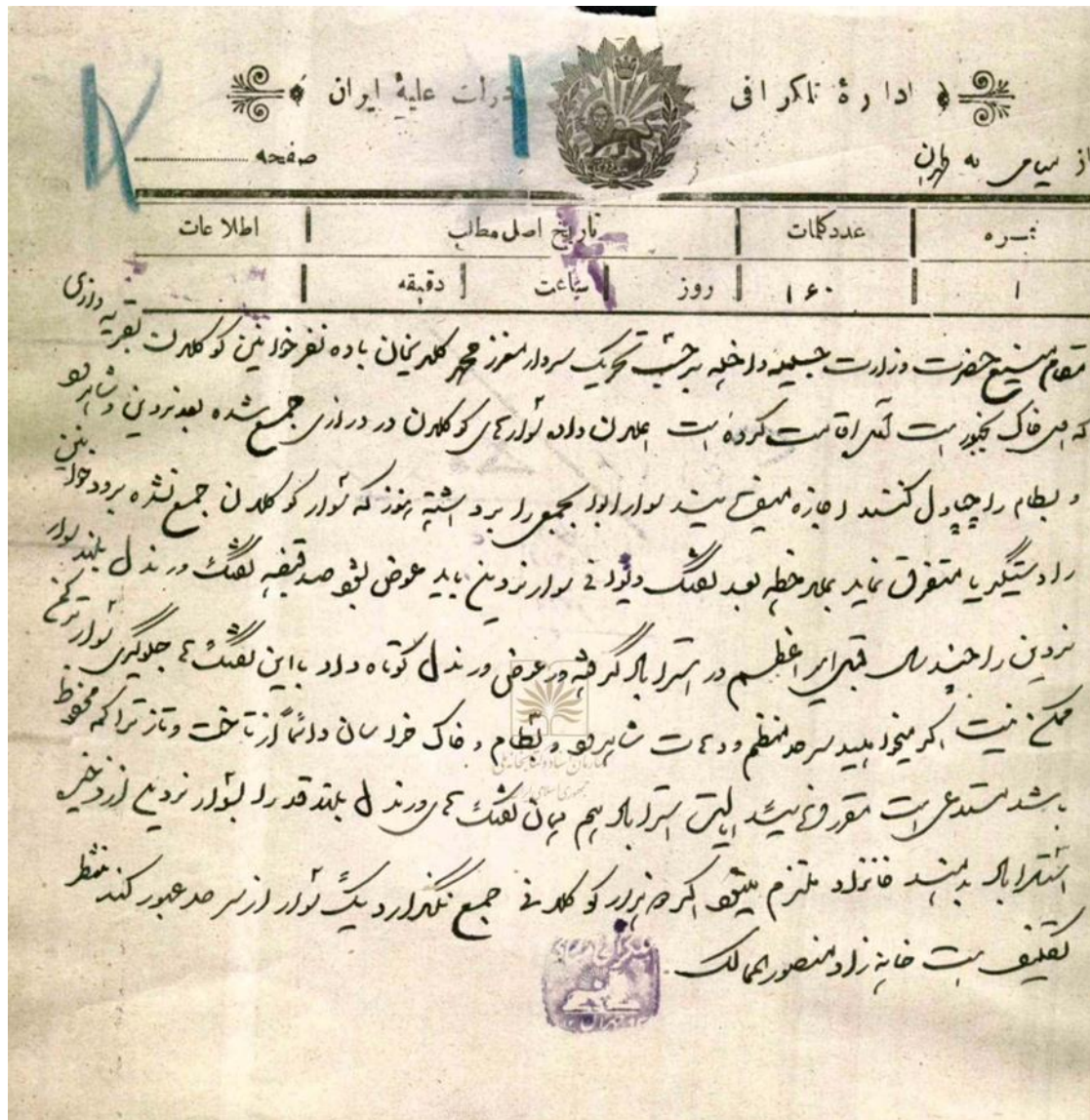
([Rabi'al-thani 1277, p. 5](#)). اغلب اسیران به خود ترکمانان فروخته می‌شدند و گاه آنان را به بردگی می‌فروختند ([Moser, 1957, p. 193](#)) و یا در برابر آزادی آنان، فدیة گزاف دریافت می‌کردند ([Baker, 1876, p. 162](#)). وجود اسرای ترکمن در زندان‌های بجنورد ([Mac Greger, 1989, p. 101](#)) و درگز که قادر به اِتیاع خود نبودند، مؤید آن است ([Stewart, 2006, p. 72](#); [Adnavan, 2017, p. 406](#)). از طرفی، حکام محلی با ترکمن‌ها همکاری داشتند. ترکمن‌ها بعد از سقوط صفویه، با همدستی اکراد، غارت کاروان‌ها را آغاز کرده بودند ([Ferrier, 1976, p. 92](#)). در دوره قاجار، تعدیل شرارت تراکمه و منفعت‌طلبی، انگیزه‌ای قوی برای ارتباط ایجاد کرده بود و حکام غالباً با «اعلان محل و وقت غارت» و «بارگذاشتن معابر» با ترکمن‌ها همکاری می‌کردند ([Kordkaf, 2009, vol. 1, p. 87](#)). تفصیل جالبی که درباره کمک بعضی امراء خراسان، در اسارت ایرانی‌ها از یک مأمور عالی‌رتبه کمپانی هند شرقی در دست است، تصویر روشنی از این همدستی را نشان می‌دهد ([Barnes, 1994, pp. 18, 36, 65](#)). ظاهراً خوانین قوچان، بیشترین همکاری را با ترکمن‌ها داشتند ([Fraser, 1825, p. 49](#)). همراهی ابوالحسن‌خان شجاع‌الدوله با تکه‌ها در غارت «چندان است که شماره نمی‌گنجد» ([Kordkaf, 2009, p. 88](#)). یلاتوش خان کلات به خاطر دوستی و قرابت با خیه، به «سردار سرحدات ترکستان» ملقب بود ([Hedayat, 2001, p. 7948](#)). مبنی بر گزارش فریزر، «از معدود خوانین مرزنشین است که به‌مثابه حلقه واسطه کردها با ترکمن‌ها»، «به غارتگری معروف بود» ([Fraser, 1985, pp. 323, 348](#)). غائله سالار، ترکمن‌ها در مقابل همدستی با خوانین متحد سالار، دستشان در غارت و اسارت باز بود ([Saqma, Document ID 2725, pp. 13, 25, 80](#)). جعفر

قلیخان، داماد سالار و ایلخان بجنورد، سه سال متوالی با تکه‌های آخال به «غارت وطن خود مشغول» بود (Kordkaf, 2009, vol. 1, p. 105). خوانین درگز نیز روابط پیوسته‌ای با ترکمن‌ها داشتند (Fraser, 1985, pp. 375, 400; Curzon, 2001, p. 36). در عهد ناصری، حکام محلی رویه دوگانه‌ای در پیش گرفته بودند که بر رضایت دولت و رابطه با ترکمن استوار بود. یکی از دولتمردان، دوگانگی حکام را مصداق تعبیر شریک و رفیق دانست و نوشت: «در ظاهر خدمتگزار دولت و در باطن شریک تراکمه» بودند (Majd Tabatabaei, 1994, p. 462). ایلخانی بجنورد که از حملات یموت حمایت می‌کرد در گزارش‌های ارسالی به تهران، به اهمیت نقش خود در امنیت منطقه تأکید می‌نمود (Deutschman, 2017, p. 177). جعفر آقای کلاتی هم که به قول مورخان، «در ظاهر مطیع و در باطن مخالف دولت بود»، با خیره همدستی داشت (Etimad al-Saltaneh, 1988, p. 1761; Hedayat, 2001, pp. 80, 82, 86). در این ارتباط سفیر امیرکبیر به خوارزم و فرمانده ساخلو مرو، مستنداتی در اثبات همکاری خان کلات با خیره ارائه نموده است (Mir; Hedayat, 2001, pp. 80, 82, 86; Panjeh, 1991, p. 68). در مجموع، رفتار خان کلات، بیشترین همخوانی را با دوگانگی و توصیف یادشده نشان می‌دهد، به‌طوری‌که در ۱۲۶۷ ق، صدراعظم آقاخان نوری، استقرار سوار دولتی در کلات را ضروری دانست (Ostadukh, Carton 99, Serial 314, File 30, 1852 CE). سرانجام در ۱۲۶۹ ق، دولت، خان کلات را به اتهام همکاری با خیره و ترکمن‌ها در اسیرفروشی و نفاق از میان برداشت (Khormoji, 1986, p. 138). در دوره قاجار، مرو به پایگاهی برای تاخت‌وتاز ازبک و ترکمن در خراسان تبدیل شده بود (Ostadukh, Carton 99, Serial 58, File 31)، زیرا «نوکر و خوانین خراسان برای

خیر خود، همه‌وقت طالب شرارت تراکمه بودند و به قلع‌و‌قمع آن‌ها راضی نمی‌شدند» (Riazy Heravi, 1993, p. 75). دربار، با اعزام نیرو از مرکز «براندازی بنیاد آن قوم» را ضروری دانست (Newspaper, Issue 472, 19 Safar 1277, p. 9). اما با شکست جنگ مرو، حملات به خراسان شدیدتر شد. دربار، با اعزام قوا به خراسان، به حکام محلی نیز دستور سرکوبی داد (Ibid, Issue 476, 9 Rabi'al-thani, 1277; Ibid, Issue 478, 8 Jumada al-Awwal, 1277, p. 5). حدود یک دهه شمال شرق درگیر درگیری‌های شدیدی شد. با پیشروی روسیه و ابراز تمایل ترکمن‌ها به تابعیت ایرانی و استقبال ایلخانان از توقف غارت‌های دوطرفه، مذاکرات صلح بین سهام‌الدوله و ترکمن‌ها آغاز شد و تا حد امضای قرارداد حسن‌جوار نیز پیش رفت (Sarli, 1994, p. 158). هرچند مذاکرات به صلح منجر نشد، اما خشم شاه فروکش کرد و سیاست سرکوب متوقف شد (Ibid, p. 161). ایلخانان که از مذاکرات صلح طرفی نبسته بودند و خراسان هم به دلیل تقلیل نیرو ناشی از قحطی ۱۲۸۷ ق، عرصه‌الامان بود که سیاستشان بیشتر به مماشات برای تعدیل شرارت تراکمه معطوف شد (Saqma, Document Hashmat-od-; Doleh, Document 126, 1286 AH). آنان می‌توانستند با اعطای اجازه عبور از سرحدات، ضمن اخذ حق‌العبور، فشار الامان را به آن‌سوی ایالات سرحدی منتقل کنند (Azdi, 2006, p. 343; Majdal-ul-molk, 1870, p. 23; Mostof, 1992, vol. 1, p. 435). نفوذ ترکمن‌ها به شاهراه خراسان، یکی از آشکارترین شواهدی است که بر همکاری دلالت می‌کند. همدستی بر این امر مبتنی است که ترکمن‌ها برای رسیدن به این شاهراه و دستبرد به کاروان‌ها باید از قلمرو اکراد عبور می‌کردند. تراکمه از گذرگاه شمال غربی بجنورد وارد خراسان می‌شدند

(Events Newspaper, Issue 81, 9 Dhul-
124, 8 Ramadan Ibid, Issue) Qi'dah 1268
(1269).

و با طی مسیرهایی همچون جاجرم و میامی، به حدفاصل
بین شاهرود تا مزینان می‌رسیدند.
(Issue 256, 11 Jumada al-Awwal 1292, p. 9)

تصویر ۱- تلگراف حاکم نردین، تحریک خوانین کوکلان توسط ایلخانی بجنورد برای چپاول شاهرود.

مأخذ: (p. ۱۷۵۴/۲۹۳saqma.document ID).

متحد خود، در مقابل همکاری، اجازه غارت می‌داد
(Fraser, 1985, p. 368). میرزا حسین‌خان سپهسالار
طی نامه‌ای به دربار، ضمن تأکید به اینکه «ترکمن در کمال
اطمینان تا نزدیک مشهد آمده، نهب اموال و گرفتن اسیر
نموده»، این اطمینان را ناشی از وجود همکاری می‌داند و

آلمان، یک دستبرد از پیش برنامه‌ریزی شده بود و تنها زمانی
عملی می‌شد که از موفقیت آن اطمینان حاصل می‌کردند
(Ferrier, 1976, p. 91). خود ترکمن‌ها، اظهار
نمی‌داشتند که حملات آنان با اجازه قبلی و با پشتیبانی
حکام ایرانی انجام می‌گرفت که قسمت معینی از اموال
تاراجی را می‌گرفتند. به گزارش فریزر، خان درگز به ترکمانان

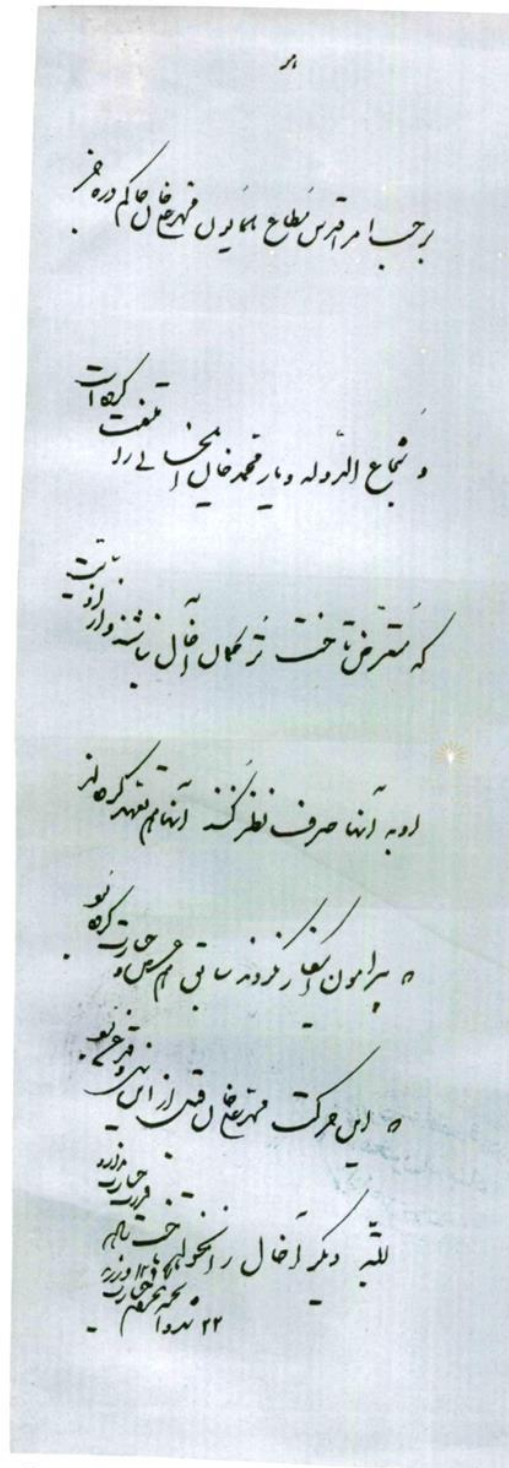
پیشنهادهایی برای «اصلاح مفاسد مرزی» ارائه می‌دهد (Abbasi, 1993, p. 247).

پراکندگی قبایل تأثیر مهمی بر رفتار حکام محلی با ترکمانان داشت، زیرا از یکسو زمینه حمله به مناطق ترکمن‌نشین را فراهم می‌آورد (Mananov, 2019, p. 30) و از سوی دیگر به حکام محلی امکان می‌داد تا طوایفی را تحت حمایت گرفته و برای پیشبرد مقاصد سیاسی از خدمات نظامی آنان استفاده کنند (Fraser, 1985, p. 426). در ۱۲۸۱ق، حسینقلی خان زعفرانلو، طوایفی را گردآورد و با حمایت آنان به قوچان مسلط شد و شجاع‌الدوله به استرآباد گریخت (Government Newspaper, Issue 568, (Saqma, Document 9 Dhul-Qi'dah 1281); (ID 295/5440, two pages).

نارضایتی شدید از مظالم و ستم حکام محلی و عمال آنان در به وجود آوردن زمینه ناامنی تأثیر قاطعی داشت. ایلخانان با قدرتی بی‌حد و حصر، انواع تعدیات را به رعایا تحمیل می‌کردند (Abbasi, 1993, p. 304). خان بجنورد از کوکلان‌های تابع خود، مالیات مقرر شش هزار تومان را چهار برابر اخذ می‌کرد (Kardkaf, 2008, p. 49). سهام‌الدوله در تحمیل سورات و طرز اخذ آن، بسیار سخت‌گیر بود. گزارش رکن‌الدوله در ۱۲۹۹ق، از فهرست اخاذی او از کوکلان، گستردگی این پدیده را مشخص می‌سازد (Saqma, Document ID 295/7595, p. 25). روزنامه تلگرافی خراسان در ۱۲۹۷ق، از اجحافات شجاع‌الدوله، گزارش مفصلی ارائه داده است (Saqma, Document ID 295/7649, p. 136). رعایا به ندرت مرجعی برای تظلم می‌یافتند. در قوچان، میان فریاد دادخواهی صدها ترکمن در دیوانخانه، سرداران در ضیافت شجاع‌الدوله، خاطرات غارت را مرور می‌کردند (Adnavan, 2017, pp. 350-353). همین نکته به‌اضافه خشونت با تراکمه، طوایفی را به شورش می‌کشاند

و گاه در صفوف اشراک ترکمن وارد می‌کرد (Abbott, BtA, pp. 72-76). مقامات مرزی روسیه دلیل اصلی حملات ترکمن‌ها به شهرها را ناشی از اخاذی‌های حکام محلی می‌دانند (Deutschman, 2017, p. 244). به گزارش ادونوان در شرح منافع حاصل از ترکمن‌تازی برای خوانین، کسب مداخل از ترکمانان چه از طریق هدیه الامان و یا فدیة اسیران، به‌نوعی اخاذی به حساب می‌آمد و سبب می‌شد امنیت موضوعی لاینحل باقی بماند (Adnavan, 2017, pp. 405-406). زیرا ترکمانانی که مورد اخاذی واقع می‌شدند، برای جبران، قابل وصول‌ترین راه، یعنی غارت دهات ولایت (=ایرانیان) را برای خود مجاز می‌شمردند (Kulagina, Ludmila & Yelenadunaeva, 2009, p. 61). یاغیگری ترکمن ناشی از بدرفتاری حکام محلی را دربار چنین تأیید می‌کند: «استیحا، دزدی و تاخت و تازی که تراکمه در پیش گرفته‌اند، در مقابله با رفتار ظالمانه حکام محلی ماست» (Amin al-Dawlah, 1991, p. 64).

مناسبات حاکم بر سرحدات چپاول متقابل بود. همان‌طور که ترکمن‌ها به این حدود تجاوز می‌کردند، نواحی ترکمن‌نشین نیز متقابلاً عرصه تاخت‌وتاز می‌گشت و سواران سرحدی نیز «برسم الامانی بر سر تراکمه تاخته و چند نیزه سر و اسیر می‌آوردند» (Government Newspaper, Issue 576, 28 Jumada al-Awwal 1282, p. 112). علیخان درگزی در عوض تاخت‌وتاز ترکمانان آخالی، دشت آخال را چپاول کرد و چندین هزار گوسفند را به غارت برد (Saqma, Document ID 295/7624, p. 112). در ۱۲۸۹ق/ در ۱۲۸۹ق، حکومت فرمانی مبنی بر متوقف ساختن زنجیره غارت‌های دوجانبه صادر کرد که در آن، ضمن شرح تعهد تراکمه به احتراز از تاخت، به ایلخانان نیز دستور ممنوعیت تاخت را یادآوری کرد (Ibid, p. 10).

تصویر ۲ - دستور ممنوعیت تاخت و تاز ایلخانان

([Saqma, Document ID 295/7624, p. 10](#))

جلوگیری نکرد، این دو حریف لایق هم بودند» و «هر دو گروه تا فرصتی می یافتند، قلمرو یکدیگر را غارت می کردند» (Barthold, 2007, p. 191; Curzon, 2001, p. 152). در تلاشی دیگر، حکومت برای برقراری امنیت، ناگزیر

با این وجود، تدابیر دولت به نتیجه نرسید. قسمت عمده درآمد خوانین از همین غارتها بود (Adnavan, 2017, p. 194; Moser, 1957, p. 401). برای همین گفته شده: «کوچ ایلات به این حدود، از تاخت و تازها

شد از ترکمن‌ها حمایت کند: «شما رعیت عزیز هستید، زراعت و تجارت را وسعت دهید هرگونه تعرض و تاراج نسبت به شما غدغن است» (Amin al-Dawlah, 1991, p. 69)، اما ایلخانان که از مرکز چنانکه باید اطاعت نداشتند، حتی «احکام تهران را به سُخره می‌گرفتند» (Moser, 1957, p. 194) و به این دستور هم توجهی نهند. اساساً روش مقابله به مثل دولت قاجار، نه فقط بازدارنده نبود، بلکه چون یکی از اشکال آن تاراج بود و اغلب نیز با «اسارت زن و بچه ترکمن» همراه می‌شد، در تشدید حملات و ازدیاد نارضایی‌ها تأثیر نهاد (Navaei, 1998, p. 125). تاختن و غارت همانند ترکمانان، فاصله طوایف با حاکمیت را بیشتر کرد (Government Newspaper, Issue 1, 14 Rabi'al-Awwal 1281). سفیر روسیه به اعتماد السلطنه می‌گوید: «تمام ایل‌ها مطیع ایران بودند و شما رعیت خودتان را چپو و خراب می‌کنید» (Etimad al-Saltaneh, 1971, p. 565). ایلچی روس، در مورد نتایج این رفتار می‌افزاید: «رعایای خراسان دسته‌دسته به واسطه تعدیات حاکمان خراسان، به ما پناه می‌آورند و رعیت ما می‌شوند» (Etimad al-Saltaneh, 1971, p. 167). قدرت و سطوت روسیه انتظام بی‌سابقه‌ای را در ایالت ماوراء خزر برقرار می‌داشت. در مقابل، ایران در برقراری حداقلی از امنیت در قسمت کوچک‌تر تراکمه، ناموفق بود. مجدالملک از ارکان وزارت خارجه، علت این امر را ناشی از نگرش منفعت طلبانه سرداران به مسئله ترکمن دانسته و می‌گوید: «قوه روس»، «ریشه ترکمان را خشکانیده»، درحالی‌که در ایران، «بی‌زحمت خوانین سرحدیه، خراسان از آفت ترکمان ایمن است» (Majdal-ul-Molk, 1870, p. 23)، زیرا ایران بجای اینکه مثل روس، با به پیشبردن آبادی‌ها و استحکامات، ترکمن را ضعیف کند، هر یک از ولایات سرحدی را به صورت سلطان‌نشین‌هایی درآورده که دوام سلطنت خود را در بقای

ترکمن و اغتشاش دائمی سرحد می‌دانند و هرگز به قلع و قمع ترکمانان راضی نمی‌شدند» (Ibid., 24). برخلاف روسیه، آنچه به عنوان «تعارفات» از جانب خوانین به مرکز ایالت می‌رسید، دست آنان را در سازش و غارت بازمی‌گذاشت (Ibid, p. 25; Fraser, 1985, p. 349).

امنیت‌زدایی تأمین منافع حکام مرزی

نظام مرزداري مبتنی بر مزایا، قدرت و نفوذ حکام محلی را تقویت می‌کرد. گویا این حکومت‌ها که در مقابل تاخت‌وتازها به وجود آمده بودند، برای دوام و بقای خود نیز احتیاج به ترک‌تازی داشتند (Stewart, 1911, p. 247). از این رو، در عین حفظ اقتدار برای تأمین امنیت، بقا و ابقای مقام و منافع خویش را نیز در نظر می‌گرفتند (Mirnia, 1988, pp. 177-179). تحریک ترکمن‌ها و شیوه‌هایی این چنین، در زمره تاکتیک‌های است که برای تحصیل منافع در پیش می‌گرفتند. به تصریح سران آخال در گفتگویی با سرهنگ میرپنجه، خوانین برای اینکه والی خراسان را به خود محتاج کنند، نیاز به آشوب در خراسان داشتند و «ترکمن‌ها را به لطایف‌الحیل به تاخت‌وتاز ترغیب» می‌کردند (Mirpanjeh, 1991, pp. 101-102). در نامه یکی از کارپردازان روس از خراسان به وزیرمختار روسیه نیز تصریح شده است که: «ایلخانان مراوده و دوستی حقیقی و خصوصیت با ترکمن‌ها دارند و گاهی آنان را به حمله دعوت می‌کنند» (Kardkaf, 2009, vol. 2, p. 54). آیا آنان با این اقدام می‌خواستند دولت را معتقد سازند که بیکار ننشسته‌اند و بدون آنان سرحدات از حملات امن نخواهد بود و یا آنکه هدفشان دریافت سهمی از درآمد حاصل از الامان بود؟ شاید هر دو هدف را مدنظر داشتند. غیر از اخذ «حق جواز» (Majdal-ul-Molk, 1870, p. 24)، هدفشان از این کار، بیشتر حفظ حکومت بود: «به این واسطه حکومت را مجبور می‌نمایند که برای ریاست آن

سرحدات، غیر از اهالی آن ولایت، نتوانند معین کنند» (Kardkaf, 2009, p. 54).

طبیعت و ساختار حکومت‌های سرحدی آنان را به‌عنوان موانعی در برابر هرگونه تلاش برای تابعیت ترکمن‌ها بدل کرده بود، زیرا مزداری که لازمه آن حق نگهداری تفنگچی و قدرت مالی بود، بنیان خودمختاری آنان را تقویت می‌کرد. به بهانه تهاجم، «همه‌ساله مبالغی مخارج قشون‌کشی کرده و به جیب خود می‌ریختند» (Mirpanjeh, 1991, p. 17). بخشی از درآمدهایشان نیز از طریق پرداخت‌های ترکمن، بر اساس الامان تأمین می‌شد (Deutschman, 2017, p. 88). به‌ویژه آنکه هنگام اختلاف با دولت به ترکمن‌ها پناه می‌بردند (Fraser, 1985, p. 364; Adnavan, 2017, p. 430) و یا در کشاکش با رقیبان و جلوگیری از روند قاجاری کردن ولایت مورو، متکی به سوار ترکمن بودند (Kardkaf, 2009, vol. 1, p. 87). در ۱۲۹۱ق، شجاع‌الدوله از حکومت قوچان عزل شد. با عصیانی که ابوالحسن خان زعفرانلو، به استحضار ترکمن ظاهر کرد، دربار ناچار او را به حکومت بازگرداند (MacGregor, 1989, p. 89; Iran Newspaper, Issue 257, 24 Jumada al-Awwal 1292). با این توضیحات آشکار است که حکام محلی به دنبال ابقاء و ادامه وضع موجود بودند (Amin al-Dawlah, 1991, p. 64).

حکام محلی از الامان هم درآمد خوبی داشتند و برای همین به‌شدت با پیشروی روسیه مخالف بودند. ایلخانان دلیل اصلی مخالفتشان را در گفتگو با فرمانده روسی کرودکف، چنین بیان داشتند: «در صورت تسلط روسیه بر آخال و آسودگی سرحدات، از مبالغ خطیر الامان محروم خواهند شد. فقیرترین اسیری که از تکه‌ها می‌آوریم اقلأً صد تومان قیمت دارد» (Kardkaf, 2009, pp. 49, 52). علاوه بر فدیة اسیران و غنائم غارتی (Sarli, 1994, p. 267)، بعضی حکام محلی از محل اسیرفروشی هم که هدف

اساسی الامان بود، منافعی حاصل می‌کردند (Fraser, 1985, p. 320; Hedayat, 2001, p. 7957). برای نمونه، «عبدالحسین‌خان پسر شجاع‌الدوله که روابط بسیار نزدیکی با ترکمانان داشت، غالباً آنان را در تاخت به ایران و اسیر کردن هم‌وطنانش و بردن ایشان به آسیای میانه یاری می‌کرد» (Kazemzadeh, 1992, p. 35). حکام شیوه‌های مختلفی هم برای کسب امتیازات دولتی به‌کار می‌بردند. از آنچه پرنس ارفع، عضو کمیسیون سرحدی خراسان، درباره فتح‌نامه‌های صوری ذکر می‌کند و آنچه در رساله مجدالملک درباره گزارش‌های جعلی خوانین سرحدی آمده است (Majdal-ul-Molk, 1870, pp. 22, 24)، به نمونه‌هایی از این روش‌ها و ترفندها اشاره شده است و از مجموع آن‌ها گوشه‌هایی از اداره امنیت سرحدات در قلمرو ایلخانان را می‌توان دریافت.

درباره نیروی مزداری و مخارج آن نیز روشی مشابه اتخاذ کرده بودند. «مالیات دریافتی همیشه در جیب حاکم می‌ماند و او هزار دلیل می‌آورد تا سواره‌نظام نگاه ندارد» (Ahval Tarakameh, 1974, p. 66) و غالباً سواران در مواقع لزوم فراخوانده می‌شدند (Stewart, 2006, p. 65). دفاع از سرحدات لازمه‌اش وجود سواران آماده به مقابله بود. در اتک، سواران هنگامی از راه می‌رسیدند که ترکمن آنچه لازمه شرارت بوده، انجام داده بودند (Lambton, 1998, p. 305). به همین دلیل به‌تصریح منابع، بیشتر دهات ایالات شمالی در اثر فقدان «سوار مستقر» ویران شده بود (Ahval Tarakameh, 1974, p. 66; Kardkaf, 2009, p. 88). آمار درگز به هزار سوار می‌رسید (MacGregor, 1989, p. 80)، اما چهارصد سوار بیشتر بیرون نمی‌آمد (Stewart, 2006, p. 71). در بجنورد به علت ضعف قوای دفاعی، بخش اعظم قسمت شمالی تا قارنداغ، عملاً از سلطه ایلخانی خارج بود (MacGregor, 1989, p. 101). کلات موجب سیصد

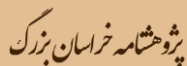
سوار را می‌گرفت، اما به گزارش حاکم خراسان در ۱۲۶۹ق، دویست سوار بیشتر نداشت (Ostadukh, Carton). در قوچان گذرگاه‌های استراتژیک فاقد گشت منظم بود (Ostadukh, Carton 11, Serial 5, File 8) و حتی «قلعه دُرِبادام از دهنجات محکم قوچان»، از تعرض مصون نبود (Iran Newspaper, Issue 91, 26 Safar 1289, p. 3).

امنیت، قربانی رقابت

رقابت، دیگر عامل تشدید ناامنی بود. مرزهای شمال شرق حاکمیت متمرکزی نداشت. وجود سه ایلخانی موازی و رقیب که اغلب با یکدیگر درگیری داشتند، مرزهای شکننده شمالی را بی‌ثبات‌تر می‌کرد. ایلخانی قوچان که به‌نوعی در محور این رقابت‌ها قرار داشت، از یکسو با همسایه غربی (بجنورد) و از سوی دیگر، با همسایه شمالی (درگز)، در رقابت بود. در رقابت‌ها ترکمن‌ها حکم برگ برنده را داشت و هر یک سعی می‌کرد با تحریک آنان و غارت دهات محدوده رقیبش، او را در اداره امور مرزی ناتوان نشان دهد (Sarli, 1994, p. 140; Mirnia, 1988, pp. 167-178).

دو ایلخانی اکراد با آنکه سالیانه مبالغ هنگفتی از دولت موجب می‌گرفتند تا امنیت را تأمین کنند، اما در عمل

گاهی خود به تحریک ترکمن‌ها می‌پرداختند تا در رقابت علیه یکدیگر از آنان بهره ببرند. این روند با فروپاشی اتحادیه ایلی اکراد، به دلیل همکاری خان بجنورد با عباس‌میرزا در جریان محاصره قوچان که باعث رنجیدگی شدید زعفرانلوها گردید و شدت گرفتن تعارضات دو ایلخانی در غائله سالار، بیشتر نمایان شد. در عصر ناصری، منازعات دو ایلخانی در قالب زعفرانلو و شادلو تداوم یافت. در ۱۲۸۶ق، جنگ قدرت بین دو رقیب شدت گرفت. هجوم تراکمه از فواصل میان قلمرو دو رقیب به خراسان و اتهام هر یک به دیگری مبنی بر قصور در ممانعت (Documents of Alaa al-Dawlah & Heshmat al-Dawlah, 1992, pp. 275, 345). دربار را وادار به میانجیگری کرد (Saqma, Document ID 295/4684, p. 1). متعاقب سازش، حمله مشترکی به قاری‌قلعه، برای اتحاد دو ایلخانی صورت گرفت (Saqma, Document ID 295/2092, p. 2). با این‌همه، اختلافات همچنان موجب ادامه هجوم به قلمرو یکدیگر با سوار ترکمن بود و اغراض و مطامع ارضی هم که منازعات را توسعه می‌داد، تجدید آشتی را غیرممکن ساخت. تلگرافی از قوچان به مرکز و غارت ایل زعفرانلو در قشلاق مانده، نشان می‌دهد که اختلاف بر سر مراتع، کینه‌ها را تجدید می‌کرد (Saqma, Document ID 295/7918, p. 87) (تصویر ۲).

دوره ۱۶، شماره ۵، ۱۴۰۴

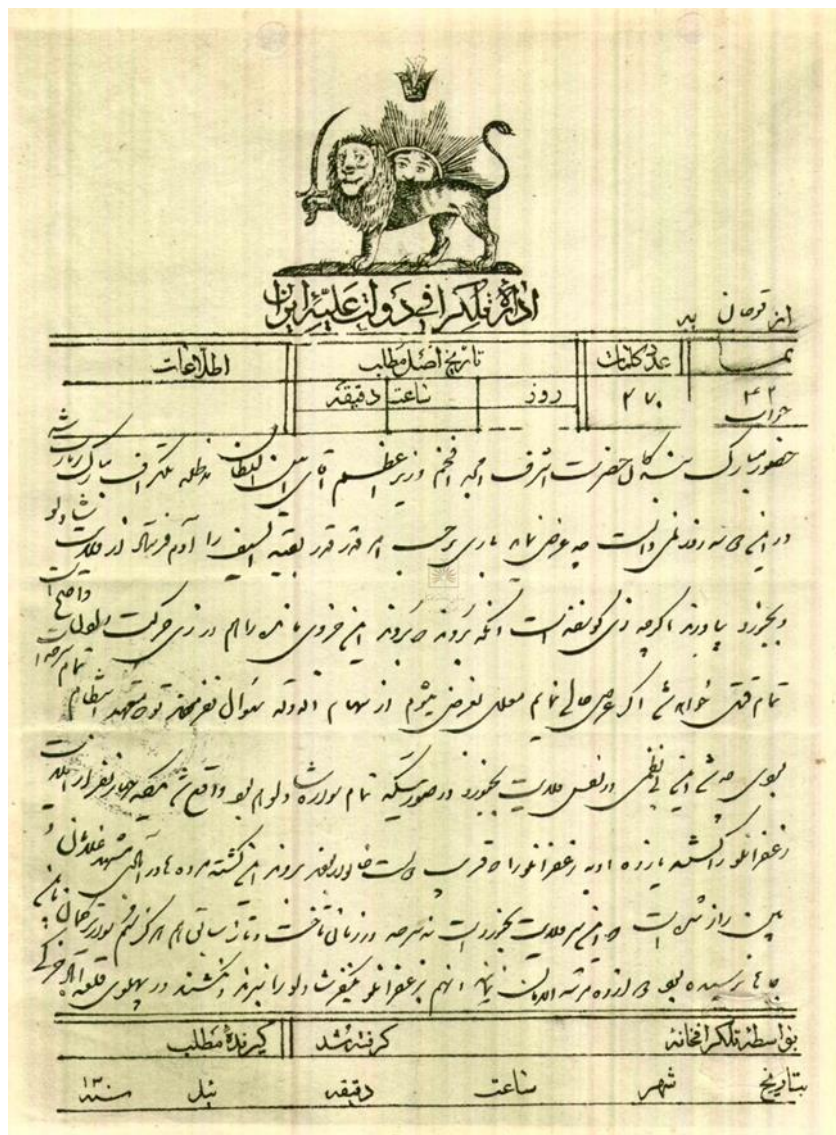
35

را به حکومت بازگرداند ([Ibid, Issue 257, 24](#) [Jumada al-Awwal 1292](#)). با این حال، تحریکات قطع نشد. در ۱۳۰۱ق، حاکم خراسان طی نامه‌ای به دربار نوشت: «مسلم شد این اغتشاش سرحد تمام زیر سر اوست، به اشارت ترکمن بولم داد تا ریشه بنورد درآورد»

در میان ایلخانان گویا شجاع الدوله بیشتر در مظان اتهام تحریک بود. احضار و توقیف او شائبه تحریک را محتمل نشان می‌دهد ([Iran Newspaper, Issue 243, 15](#)) ([Dhul-Qi'dah 1291](#)). قوچان در یکساله که حاکم قاجاری داشت، فاقد آرامش بود. دربار ناجار شجاع الدوله

(295/6357, pp. 1–2). شجاع‌الدوله نیز طی تلگرافاتی مکرر به مرکز، به عبور ترکمان از خاک بجنورد و از چپاول دهات و ایلات زعفرانلو شکایت داشت (Saqma, Document ID 295/7918, pp. 15, 87, 91; Saqma, Document ID 295/7720, pp. 56, 130, 136).

(Saqma, Document ID 295/7542, p. 10; Navaei, 1998, pp. 32, 80). شکایات ایلخانان از یکدیگر، جزییات بیشتری از تحریک را ارائه می‌کند. سهام الدوله در ۱۲۰۴ ق طی تلگرافی خطاب به دولت، ضمن اشاره به تلفات سواران شادلو در حمله یموت، از «باعث آن شجاع‌الدوله شکایت» کرد (Saqma, Document ID

تصویر ۴ - شکایت شجاع‌الدوله غارت دهات هم‌مرز شادلو

(Saqma, Document ID 295/7918, p. 15)

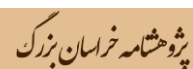
(Tavahodi, 1992, pp. 285–287). در عصر ناصری نیز منازعات آنان باقی و مستمر بود و تدریجاً تحت تأثیر رقابت‌ها، مخصوصاً در زمان شجاع‌الدوله و معاصر او سرتیپ الهیارخان درگزی، شدت گرفت (Sarli, 1994,

در دوره مورد بحث، سرحدات عرضه ستیز دو خاندان رقیب و مدعی زعفرانلو و ترک چاپشلو درگز بود، به‌طوری‌که در دوره اول قاجار، بارها قلمرو یکدیگر را با ترکمن‌ها به باد غارت دادند (Fraser, 1985, pp. 366, 375, 389;

(p. 149). از یک سو ایلخانان مقتدر برای از میان برداشتن الهیارخان، جهت پیشبرد منافع خود و تبدیل درگز و کلات به یک ایالت تابع، ترکمن‌ها را به حمله تحریک می‌کردند. از سوی دیگر، الهیارخان مصمم به حفظ قدرت موروثی بود و سرانجام طرف مقابل پیروز و الهیارخان متهم به غفلت و معزول شد (Sarli, 1994, p. 150; Etimad al-Saltaneh, 1988, p. 1824). مجدالملک، ضمن اشاره به اینکه «منافع شجاع‌الدوله اقتضا کرد تا الهیارخان را از آن سرحد نفی کنند»، خطاب به دولت نوشت: «جرم این بدبخت که در آن سرحد به غیرت کیشی معروفست چیست؟ سپس جرم الهیارخان را این می‌داند که با نیت شجاع‌الدوله و سهام‌الدوله موافقت نمی‌کند تا سرحدات را ایلغار کرده حق‌السهم او را بپردازند» (Majdal-ul-Molk, 1870, pp. 23-24). حوادث بعدی، صحت نظر مجدالملک را نشان داد. در زمان دولتمردان، جانشین الهیارخان که منتخب ایلخانان بود، درگز دستخوش غارت و اسارت شد (Sarli, 1994, p. 160).

تداوم رقابت‌های این دو مرزدار هرروز قدرتشان را تحلیل می‌برد، درحالی‌که می‌توانستند در برابر دشمن مشترک ازبکان و ترکمن‌ها متحد عمل کنند، یکسریه به درگیری مشغول بودند. به‌ویژه درگز که بعد از الهیارخان در اثر جدال مدعیان قدرت و نزاع بین برادران صحنه جنگ خانگی شد (Ostadukh, Carton 65, Serial 130, File 223;

Sagma, Document ID 295/7563, pp. 120-122) و شجاع‌الدوله نیز درگز را اشغال کرد، منازعات افزایش یافت (Sagma, Document ID 295/7986, p. 2). هرچند حاکمیت خاندان درگز، متکی به دولت ادامه یافت. بااین‌همه، حفظ آرامش در این حدود به‌آسانی رخ نمی‌داد. «شجاع‌الدوله، متهم به اخلاص در کار امنیت درگز» بود (Sagma, Document ID 295/7720, p. 26). ظاهراً ایلخانی به آشوب‌هایی دامن می‌زد تا به عزل خان بینجامد و دولت، درگز را به قوچان واگذار نماید. با تشدید منازعات والی خراسان رکن‌الدوله ترتیبی داد تا دو همسایه در قوچان ملاقات کنند که حاصل آن، مصالحه را طی تلگرافی در ۱۲۹۸ ق، به امین‌السلطان اعلام کرد (Sagma, Document ID 295/7919, p. 5) (تصویر ۵). بااین‌حال، توافق کم‌دوام بود. گزارشی از درگز در ۱۲۹۹ ق نشان می‌دهد دهات قوچان از مسیر درگز در معرض غارت بود (Adnavan, 2017, p. 416). باری این منازعات عامل عمده ضعف سرحد درگز شد، به‌طوری‌که «در قرای سرحدیه، اتراک و اکراد نمی‌توانستند زندگی کنند، ترکمن‌ها در دهات مخروبه سرحد لطف‌آباد سکنی گزیدند» (Stewart, 2006, p. 73). با انعقاد قرارداد آخال این دهات مرزی به‌عنوان دهات ترکمن‌نشین به روسیه تعلق گرفت.

تصویر ۵ - گزارش دیدار محمد علی خان و شجاع الدوله در قوچان،

(Sagma, Document ID 295/7919, p. 5)

در پژوهش حاضر تلاش به عمل آمد تا نقش حاکمان سرحدی در ناامنی مرزهای شمال شرق در دورهٔ میان آغاز قاجاریه تا انعقاد قرارداد آخال بررسی شود و تأثیرات ناامنی بر تحولات مرزی مورد توجه قرار گیرد. با توجه به یافته‌های پژوهش آشکار

شد که با وجود اقوام غارتگر، تأمین امنیت در شمال شرق برای حکومت‌ها دشوار بود. طبیعت اقتدارگرایی حکومت‌های محلی مرزداری و نگرش منفعت‌طلبی آنان، مشکل را مضاعف کرده بود. واگذاری ولایات مرزی به‌طور مقاطعه به ایلات در قبال حفظ سرحدات که بنیان

اتخاذ راه‌حلی سیاسی معطوف ساخت. مخصوصاً اینکه در این هنگام خزانه دولت تهی و توان تأمین مخارج سنگین حفاظت از مرزها را نداشت و خطر روسیه هم که دستاویز عمده‌اش ناامنی بود، افزایش می‌یافت. در نتیجه، دربار ترجیح داد برای رهایی از تهاجمات با روسیه هم‌مرز باشد. از این‌رو، ایران پس از قرارداد سری تعیین مرز اترک، امضای سند بی‌طرفی در تسخیر آخال و کمک لجستیکی به روسیه در سرکوب ترکمن‌ها، به استقبال قرارداد آخال رفت که به پیدایش مرزهای جدید شمال شرق انجامید. تنها پس از این بود که حکومت توانست حکام محلی را تحت نظارت درآورد.

Reference

- Abbasi, M. (1993). *The government of shadows*. Tehran: Publications of the Sazman Asnade Melli Iran. [in Persian]
- Abbott, K. E. (BTA). (1957). *Report of Consul Abbott's trip to the shores of the Caspian Sea* (A. Saif, Trans.). Ministry of Foreign Affairs Documents.
- Adnavan, E. (2017). *Merv Oasis: Travel adventures to the Russian regions on the eastern shore of the Caspian Sea* (H. Saadat Nouri, Trans.). Qom: Magma Zakhairi Islami.
- Ahval Tarakameh. (n.d.). (B. Norman, Trans.). Manuscript, Tehran University Library and Document Center, No. 11453/389.
- Ain al-Saltaneh, G. M. S. (1995). *Diary newspaper* (M. Salor & I. Afshar, Eds.). Tehran: Asatir. [in Persian]
- Amin al-Dawlah, M. A. K. (1991). *Political memoirs of Mirza Ali Khan Amin al-Dawlah* (H. Farmanfarman, Ed.). Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Azdi, A. (2006). *Anger and looting*. Bojnord: Azodi. [in Persian]
- Baker, V. (1876). *Clouds in the East*. London.
- Barnes, A. (1994). *Barnes' travel book* (H. Soltanifar, Trans.). Mashhad: Astan Quds.
- Barthold, W. (2007). *Historical geography of Iran* (H. Sardador, Trans., 3rd ed.). Tehran: Tos.

خودمختاری حکام را تقویت می‌کرد، مانعی در برابر تمرکز و امنیت محسوب می‌شد. ناتوانی قاجاریه در تعدیل قدرت متنفذین محلی، منفعت‌طلبی و تعلل آنان در کارکرد اصلی‌شان مانند تدارک عده مکفی سوار مستقر، حصول به امنیت پایدار را تحقق‌ناپذیر ساخت. این تحقیق نشان می‌دهد، اداره سرحد با حکام مستقل، در حد بسیار مؤثری در این ناپایداری نقش داشت. توان بالقوه حکام محلی و ناتوانی از نظارت بر آنان، باعث بروز مشکلاتی و سوءاستفاده‌های معمول در امور مرزی می‌شد و در عمل حملات را مضاعف می‌کرد. از آنجایی که امتیازات استقلال-مآبانه قائم و منوط به استمرار ترکمن‌تازی بود، تداوم تاخت‌وتازها ضروری به نظر می‌رسید. رقابت قدرت‌های محلی و تحریک ترکمن‌ها علیه یکدیگر نیز که به تاخت‌وتازها بیشتر میدان می‌داد، به‌عنوان نمادی از مشکل‌زاترین وجه این روش بود. ایجاد امنیت از طریق سرکوب نیز ایلات را در حال کینه نگه می‌داشت و سرحدات را پیوسته معروض غارت می‌ساخت. خشونت نه‌تنها نمی‌توانست عادت غارتگری اقوام را ریشه‌کن سازد، بلکه ایلات را از حاکمیت ایران نیز دور کرد.

در نظام مرزداري ملوک طوایفی نوعی دوگانگی تداول یافته بود که بر همکاری دولت و ترکمن مبتنی بود. به تأکید منتقدانی همچون مجدالملک، امین‌الدوله و میرزا حسین‌خان سپهسالار، مشکلاتی مانند همکاری با ترکمن‌ها که نتیجه ساختار سرحد بود، نیازمند اصلاحات ساختاری و کاهش قدرت استقلال حکام محلی بود. بر وجهی مشابه استراتژی دولت در قبال این حکام نه رویارویی، بلکه در عین حفظ تنها نیروی مؤثر در مقابل ترکمن‌ها، جلوگیری از سودجویی متنفذین سرحدی، ایجاد سازگاری و همسازی آنان از طریق تلاش برای مسئولیت‌پذیرسازی آنان و اعمال نظارت بود، اما فرایند انتقالی، از دارا بودن موقعیتی ممتاز به نهاد مرزی مسئول، دشوار بود. از یک نظر رابطه با ترکمن‌ها، موجب کند شدن روند اصلاحات بود. هرگاه دولت حکام را احضار و یا عزل می‌کرد، آنان با پشتوانه ایلی و ترکمن متحد خود، منطقه را ناامن می‌کردند و به قدرت بازمی‌گشتند. تلاش برای تابعیت ترکمن‌ها که با ممانعت روسیه و کارشکنی حکام مواجه بود، الزاماً نظر دربار را به‌سوی

- Kinnerir, S. J. M. (1973). *A geographical memoir of the Persian empire*. New York: Arno Press.
- Kulagina, L., & Yelenadunaeva. (2009). *History of Russia's borders with Iran* (B. A. Ahmadian, Trans.). Tehran: Sazmane Nyrohay Mosalah.
- Lambton, A. K. S. (1996). *Qajar era Iran* (S. Fasihi, Trans.). Tehran: Javidan Khord Publications.
- Lambton, A. K. S. (1998). *Malik and Zare in Iran* (M. Amiri, Trans., Ch. 4). Tehran: Elmi Va Farhangi.
- Lugashva, B. R. (1980). *Turkmens of Iran* (S. Izadi & H. Tadhardi, Trans.). Tehran: Shabahang.
- MacGregor, C. M. (1989). *Narrative of a trip to Khorasan province* (A. Tawakli, Trans.). Mashhad: Astan Quds.
- Majd Tabatabaei, G. (1994). *Historical treaties and agreements of the Qajar era*. Tehran: Dr. Afshar Foundation. [in Persian]
- Majdal-ul-Molk Sinki, Haj Mirza Mohammad Khan. (1287 AH / 1870 CE). **Kashf al-Gharaib fi amor al-Ajaib**. University of Tehran Library and Documentation Center, No. 479, Theology. [in Persian]
- Malcolm, J. (1948). *British ambassador's political letters or the basis of England's policy in Iran* (A. Tawakli, Trans.). Tehran: Chape Khodkare Qalam. [in Persian]
- Mananov, B. S. (2019). *Leaves from the relations between Russia and Iran*. Tehran: Cheshme. [in Persian]
- Mirnia, S. A. (1988). *Events in the East of Iran during the Qajar period*. Mashhad: Parsa Publications. [in Persian]
- Mirpanjeh, I. (1991). *Memories of captivity* (Sefar Khawarizm Newspaper) (S. Tabraiyani, Ed.). Tehran: Pjohesh Va Motaleat Farhangi Institute. [in Persian]
- Mirza Sirajuddin, H. M. A. R. (1990). *Tohf Ahl Bukhara travel book*. Tehran: Bo Ali. [in Persian]
- Conaly, A. (1834). *A journey to the north of India overland from England through Russia, Persia, and Afghanistan* (Vol. 1, p. 278). London.
- Curzon, G. N. (2001). *Iran and the Iranian case* (V. Mazandarani, Trans.). Tehran: Elmi Va Farhangi.
- Deutschman, M. (2017). *Iran and imperialism of Tsarist Russia* (R. Eslami & A. Rezaei, Trans.). Tehran: Vezarat Omere Kharejeh.
- Etimad al-Saltaneh. (1971). *Diary newspaper*. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Etimad al-Saltaneh, M. H. (1988). *The history of Naseri administration* (M. E. Rizvani, Ed., Vol. 3). Tehran: Jahane Ketab. [in Persian]
- Ferrier, J. (1976). *Caravan journeys and wanderings in Persia, Afghanistan, Turkistan and Beloochestan*. Karachi: Oxford University Press.
- Fraser, J. B. (1985). *Fraser's travel book* (M. Amiri, Trans.). Tehran: Tos.
- Fraser, J. B. (1825). *Narrative of a journey into Khorasan in the years 1821 and 1822*. London: Paternoster-Row.
- Hedayat, R. G. (2006). *The embassy of Khorezm* (J. Kianfar, Ed.). Tehran: Written Heritage Research Center. [in Persian]
- Hedayat, R. Q. K. (2001). *History of Rouza al-Safai Naseri* (J. Kianfar, Ed.). Tehran: Asatir Publications. [in Persian]
- Kardkaf. (1924). *War in Turkmenia* (Amanullah Mirza, Trans.). National Library, Vol. 2, No. 6238.
- Kazembeyki, M. A. (2003). *Society, politics, and economics in Mazandaran, Iran, 1848–1914*. London.
- Kazemzadeh, F. (1992). *Russian and English in Iran* (M. Amiri, Trans.). Tehran: Amozesh Enghlab Islami. [in Persian]
- Khormoji, M. J. (1966). *Haqqat al-Akhbar Nasseri* (H. Khadiu Jam, Ed.). Tehran: Nay Publications. [in Persian]

Department of Diplomatic Documents and History of the Ministry of Foreign Affairs (Ostadukh):

Carton 11, serial 5, file 8.

Carton 11, serial 5, file 8. Supplementary documents,

Carton 65, serial 130, file 223, 1300 AH.

Carton 99, serial 102, file 35.

Carton 99, serial 314, file 30.

Carton 99, serial 48, file 19, 1253 AH.

Carton 99, serial 58, file 31, 1269 AH.

Carton 126, document 528, 1287 AH.

National Library and Archives of Iran (Saqma):

Document ID 1754/293, page 1.

Document ID 2092/295, page 2.

Document ID 2092/295, page 2.

Document ID 2725, row 80/25/13.

Document ID 3707/295, page 217.

Document ID 4684/295, page 1.

Document ID 5440/295, two pages.

Document ID 6357/295, pages 1, 2.

Document ID 7542/295, page 10.

Document ID 7563/295, pages 120, 122.

Document ID 7595/295, page 25.

Document ID 7624/295, page 112. 10.

Document ID 7649/295, page 136.

Document ID 7720/295, page 26.

Document ID 7720/295, pages 56, 130, 136.26.

Document ID 7918/295 pages 15, 87, 91.

Document ID 7919/295, page 5.

National Documents of Hasmat-od-Doleh, Document 126, 1286 AH.

Document ID 7986/295, page 2.

Document ID 7986/295, pages 1, 8.

Newspapers

Government Newspaper,

Issue 472, 19 Safar 1277.

Issue 476, 9 Rabi' al-Thani 1277.

Issue 478, 8 Jumada al-Awwal 1277.

Issue 499, 10 Rabi' al-Thani 1278.

Issue 568, 9 Dhul-Qi'dah 1281.

Issue 576, 28 Jumada al-Awwal 1282.

Events Newspaper,

Mollaei, M. (2018). A study of the political situation of Marv during the period of Nasser al-Din Shah. *Journal of Greater Khorasan Studies*, No. 31. [in Persian]

Moser, H. (1957). *Travelogue of Turkestan and Iran* (A. [Translator] & M. Golban, Eds.). Tehran: Sahar. [in Persian]

Mostofi, A. (1992). *My biography or the social and administrative history of the Qajar period*. Tehran: Zavar Publications. [in Persian]

Navaei, A. H., & Kasra, N. (2011). *The documents of Mirza Abdul Wahab Asif al-Dawlah*. Tehran: Moaseseh Tarikhe Moaser. [in Persian]

Peter Avari, et al. (2018). *Cambridge history of Iran* (M. Saqibfar, Trans., Vol. 7). Tehran: Jami.

Rabino, H. L. (1986). *Mazandaran and Estrabad* (G. A. V. Mazandarani, Trans., 4th ed.). Tehran: Elmi Va Farhangi.

Riazy Heravi, M. Y. (1993). *Ain al-Waqee* (M. A. Fikrat, Ed.). Tehran: Islamic Revolution Education Publications. [in Persian]

Safaei, E. (1976). *Selected documents from Sepahsalar Zal-ul-Sultan, Fifth Sand*. Tehran: Babak. [in Persian]

Sarli, A. M. (1994). *History of Turkmenistan* (Vol. 1). Tehran: Printing and Publishing Institute of the Ministry of Vezarat Kharejeh. [in Persian]

Sepehr, M. T. (1998). *Naskh al-Tawarikh (History of Qajar)* (J. Kianfar, Ed.). Tehran: Asatir. [in Persian]

Stewart, C. (1911). *Through Persia in disguise*. New York.

Stewart, C. E. (2006). *The secret mission in disguise* (A. Karimian, Ed.; A. [Trans.]). Tehran: Nagin.

Tavahodi, K. (1992–1994). *Kurdish historical move to Khorasan in defense of Iran's independence* (Vols. 1–4). Mashhad: Sazman chap Mashhad. [in Persian]

Documents and Newspapers

Issue 81, 9 Dhul-Qi'dah 1268.

Issue 124, 8 Ramadan 1269.

Iran Newspaper,

Issue 91, 26 Safar 1289.

Issue 243, 15 Dhul-Qi'dah 1291.

Issue 256, 11 Jumada al-Awwal 1292.

Issue 257, 24 Jumada al-Awwal 1292.